

ate a theology that is faithful to the biblical evidence.

Although the biblical witness is central for Smith, he does “not wish to accept the worldview of early Christians uncritically” (p. 200), but to incorporate insights from other disciplines. But given that theologians in the charismatic tradition cannot in Smith’s opinion be limited by assumptions that govern the natural sciences, I do not know how far he can let other disciplines impact his understanding of reality. Smith notes that some psychologists have come to believe in the real existence of demons, but he ought to clarify that many, if not most, psychologists reject the existence of demons outright; references to demons would never in their view be an adequate explanation for a patient’s behaviour.

I like this work but I am not convinced the central question is one that can be answered. I understand why Smith would want to know whether the demons people experience are real, but I do not think a meaningful answer can be given. I think the best theologians in the charismatic tradition can do is offer a coherent account of the devil and demons that is consistent with the biblical texts and their experiences, but not try to determine whether it corresponds to “reality”. Attempts to answer that question will always be circular: it all depends on how we conceive of reality. Smith emphasizes that in addition to the three traditional bases for theology in the Anglican tradition (scripture, reason, and tradition), our experiences should play a central role when we construct theology. But there are no neutral experiences. Charismatic experiences of battles with demons and the devil are influenced by the tradition to which they belong and their reading of Scripture.

Scholars in the charismatic tradition can investigate the results of spiritual warfare practices, like Smith has done. Smith shows that these practices can indeed have positive results, they can give people a sense of freedom and that they do not have to result in

general paranoia. Such research can influence praxis: If a practice does not contradict Scripture and church tradition and has positive results even in the long term, there may be grounds for using it in the church even if it builds on categories that are completely foreign to modern science. People’s experiences of the devil and demons and of being freed from them are real enough; perhaps we do not have to concern ourselves with how or where they exist.

This is a thought-provoking book, although the various parts do not cohere as strongly as I would wish. More could have been done with the interviews of spiritual warfare pioneers to which Smith had unique access, and perhaps less emphasis given to the writings of Wright and Yong, which do not contribute much to his thesis. On a final note: the very fact that praxis-oriented dissertations like these are written is encouraging. It is theology done in the service of the church.

Torsten Löfstedt
Docent, Växjö

Lennart Thörn. *Ordets tillblivelse: Lukasevangeliet*. Örebro: Libris. 2017. 572 s.

För första gången i modern tid finns nu en Lukaskommentar författad på svenska. Lennart Thörn, pensionerad universitetsadjunkt vid Göteborgs universitet, tidigare lärare på Örebro missionsskola och pastor i EFK, har skrivit den 572 sidor långa kommentaren *Ordets tillblivelse*, i Libris serie Nya Testamentets Budskap. Hittills har elva kommentarer utkommit i serien, den första 2006. Kommentarererna har två huvudavdelningar, dels bibeltextens teologi och budskap i sin egen tid, och dels reflektion, relevans och tillämpning av bibeltexten i dag. Till läsarens hjälp används symboler för att identifiera de olika syftena så som sammanhang och uppbyggnad, utläggning av textens innehåll, faktaruta med fördjupning, sammanfattning av textens budskap samt reflektioner utifrån ett

nutidsperspektiv. Kommentaren utgår från Bibel 2000. Inga fotnoter förekommer, utan förklaringar sker i den löpande texten, där även enstaka grekiska ord transkriberas och kommenteras.

Kommentaren är uppdelad i en introduktion följt av evangeliets förord samt sex stora avsnitt som behandlar resten av evangeliet. Delarna identifieras som ett livslopp, vilket också korresponderar med evangeliets genre som levnadsteckning (*bios*). Ett sammanfattande slutord med rubriken "Lukasevangeliets budskap", avslutar boken. Allra sist återges en lista med åtta standardkommentarer på engelska, för den som vill läsa mer. Här saknar jag L.T. Johnsons Lukaskommentar från 1991, ur serien *Sacra Pagina*, som nog bör räknas till dessa.

Liksom författaren till Lukasevangeliet utgör Thörn en kunnig och tydlig ciceron för sin läsare. I kommentarens inledning lyfts den muntliga aspekten fram mer än vad som kanske annars sker i standardkommentarer och Lukas betydelse som tradent i förhållande till källmaterialet diskuteras. Thörn diskuterar även den historiska situation som förelåg när evangeliet skrevs och beskriver den som en tid av identitetskris med spänningar mellan judendom och kristendom, där frågan om legitimering (av förkunnelsen, den sociala och etiska sammansättningen, av kyrkan samt missionen) utgör en generell bakgrund till det som evangeliet och Apostlagärningarna behandlar. Thörn behandlar även evangeliets förhållande till Apostlagärningarna och hänvisar genomgående till dessa under bokens gång.

Anspelningar till Gamla testamentet redovisas ofta med den litterära beteckningen "eko". Det är dock inte helt klart vad ett "eko" innebär, och här hade jag gärna sett en definition och förklaring, så som ges för beteckningen "kria". Hur skiljer sig till exempel ett "eko" från ett citat eller en alludering? Det är tydligt att benämningen "eko" betonar den verbala och litterära aspekten, som i mitt tycke dominerar Thörns framställning, även om det också finns en tydlig ambition

att redogöra för textens förhistoria samt dess likheter och skillnader gentemot framför allt Markusevangeliet.

Jag hade önskat att den lukanska särarten hade belysts lite tydligare, till exempel hur bilden av Jesus skiljer sig från Markusevangeliets bild, de många parallellberättelserna mellan män och kvinnor, universalismen, måltidernas betydelse med mera. Dessa temata hade även kunnat utgöra de fördjupningsdelar som enligt förordet till kommentarserien är en av fem återkommande avsnitt. I Thörns kommentar återfinns dock bara ett sådant fördjupningsavsnitt, som behandlar barndomsberättelserna. Som läsare förväntar jag mig fler, och eftersom detta enda avsnitt kommer tidigt i kommentaren, letar jag sedan förgäves i resten av boken.

Kommentaren fungerar ypperligt att läsas i sin helhet, och ger då en sammanhållen bild och fördjupning av evangeliet. Jag tänker mig att den fungerar särskilt väl att läsa i en studiegrupp av konfessionell karaktär, till exempel i en bibelstudiegrupp. I det sammanhanget bidrar inte minst kommentarens fortlöpande reflektioner utifrån ett nutidsperspektiv, som också kan läsas separat för sig. Här framträder teologen Thörn tydligast, bland annat i sina förslag till hur textens budskap kan tillämpas inom kyrkans och församlingens kontext. Ibland upplever jag steget som lite långt mellan nutida reflektioner och de traditionella delarna av kommentaren, men läsningen är alltid intressant, tänkvärd och ibland lite utmanande, beroende på inom vilken kyrklig kontext läsaren hör hemma. Ett exempel är nutidstillämpningen av berättelsen om Jesus och barnen, som återfinns under rubriken "Om tillträde till Guds rike". Här resonerar Thörn kring barndop i en mångkulturell kontext och utmanar kanske främst den baptistiska synen med påståendet: "Är det inte dags att låta döpa barn inte för att de ska få tillhöra Guds rike utan för att de redan gör det?" (s. 427).

Kommentaren är dock inte helt enkel att använda för den som snabbt vill kunna konsultera den vad gäller något enstaka bi-

belavsnitt. Det är i mitt tycke sparsamt med kapitel- och versangivelser och rubrikerna kan inte alltid självklart förknippas med den aktuella texten. Det underlättar dock om läsaren har någorlunda kunskap om ungefär var i evangeliet en viss berättelse är placerad. Om jag till exempel letar efter liknelsen om den förlorade sonen så behöver jag veta att den återfinns inom avsnittet ”Jesus på väg till Jerusalem”, vilket omfattar tio evangeliekapitel. Här hittas liknelsen sedan under den relativt allmänna underrubriken ”Jesus och syndare”. Om jag letar efter berättelsen om den lame mannen i Kafarnaum, så hittar jag den under rubriken ”Två botanden” i avsnittet ”Jesus i Galiléen”.

Sammanfattningsvis vill jag betona att jag är mycket glad över att det äntligen finns en svenskspråkig Lukaskommentar att hänvisa till för den bibelläsare som vill fördjupa sin kunskap och som föredrar att läsa på svenska. Thörn har ägnat många år åt att själv fördjupa sig i och fascinerats över det lukanska verket och det lyser igenom i kommentaren, som jag förstår hade kunnat bli mycket mer omfattande än vad den nu är. Jag anar att en hel del har skurits bort för att det skulle rymmas inom nuvarande sidantal och det gör mig nyfiken på vad mer Thörn har att förmedla.

*Lisa Buratti
Doktorand, Lund*

Elisabeth Tveito Johnsen. *Gudstjänster med konfirmanter: En praktisk-teologisk dybdestudie med teoretisk bredd*. Oslo: IKO-Forlaget. 2017. 244 s.

Boken *Gudstjänster med konfirmanter: En praktisk-teologisk dybdestudie med teoretisk bredd* har ett tvådelat syfte: den vill presentera ett forskningsprojekt som på flera olika sätt valt att fokusera gudstjänst och den vill ge studenter en introduktion till kvalitativ forskning och metod. De medverkande forskarna är verksamma inom praktisk teologi

på den teologiska fakulteten vid Oslo universitet.

Studien har inspirerats av en stor europeisk studie, ”Confirmation Work in Europe”, där Norge var ett av sju exempel. Den europeiska studiens kvantitativa resultat visar att konfirmander i de flesta fall är mer negativt inställda till gudstjänsten efter konfirmationsläsningen jämfört med före det att konfirmationsläsningen påbörjades. Den europeiska studien visar därtill att de konfirmander som är mest nöjda är de som själva fått vara med och planera och genomföra gudstjänsten. Den europeiska studien visar samtidigt att det endast är ett fåtal konfirmander som får möjlighet att både planera och delta i gudstjänstens genomförande. Forskarna i projektet ville mot denna bakgrund undersöka de sammanhang där konfirmanderna beskriver positiva erfarenheter och dra lärdom av deras exempel.

De gudstjänster som står i fokus för den redovisade studien beskrivs som ”vanliga”, i den meningen att de liknar gudstjänster som delas i flertalet norska församlingar en söndag klockan elva. Men gudstjänsterna beskrivs samtidigt som ”ovanliga” eftersom konfirmanderna i de utvalda församlingarna är ovanligt nöjda med gudstjänstens gestaltning. I fokus för studien står tre olika församlingar. Man har besökt en gudstjänst i respektive församling, men vid tre sinsemellan olika söndagar under kyrkoåret.

Två forskningsfrågor har utgjort utgångspunkt för studien: frågan om gudstjänstens utformning har betydelse för konfirmandernas upplevelse av gudstjänsten, samt om det finns något samband mellan hur konfirmanderna förbereds och deltar under gudstjänsten och hur de upplever densamma. De olika forskarna har undersökt samma empiriska material men med utgångspunkt i olika teoretiska perspektiv.

Elisabeth Tveito Johnsen tar sin utgångspunkt i aktivitetsteori så som den utvecklats av Yrjö Engeström. I detta perspektiv visar Tveito Johnsen hur de tre gudstjänsterna ger exempel på sinsemellan olika ”objekt” vilket